IMAGINEA „NEAMȚULUI“ ÎN ÎNSEMNĂRILE DE PE CĂRȚILE VECHI ROMÂNEȘTI DIN BANAT*

VALERIU LEU

Lipsește din istoriografia noastră abordarea acestui subiect important pentru istoria Banatului și nu numai, din perspectiva istoriei mentalităților. Desigur, imaginea pe care dorim s-o reconstituim în baza unei anume categorii documentare nu poate fi, fatalmente, decât una secvențială. În schimb sursele provin din mediul rural, cel mai profund al societății românești, care nu a rămas insensibil la marile mutații istorice și nici nu a fost — cum la un moment dat se părea — unul tăcut. La acest nivel, în lumea satului românesc, s-au consemnat fapte memorabile, s-au formulat opinii și s-au luat atitudini. Toate acestea s-au întemeiat pe imagini mentale care au avut un rol important (și-l mai au!) în blocarea sau, dimpotrivă, în favorizarea comunicării. Acest lucru este cu atât mai valabil în momentele în care se produc noi forme de contact, se redimensionează relații mai vechi, așa cum s-a întâmplat în Banatul sfârșitului de secol XVII și începutul celui următor[1]. În astfel de condiții, o anume confuzie și o lipsă de claritate în definire sunt lucruri explicabile. Era vremea Ligii Sfinte și „neamțul“ își face apariția în ipostază militară dar și antiotomană. Însemnările românești așa îl surprind! Cele ce se întâmplau în aceste părți sunt considerate evenimente de mare importanță așa încât se vor consemna și în afara Banatului. Vorbind despre aceste lucruri, un preot din Aștileu, din Transilvania deci, reproduce imaginea unei armate în marș: „Scris-am eu, popa Ion din Aștileu, atunci când vinisă nimeții de la Petravara dă trecură pă Crișu cătră Ardeal, 7 sute de cară, tot pe Crișu Repede. Anii 1696“. Replierea era o consecință a tratativelor ce implicau imperiile în conflict: „Eu, popa Ion ot Aștileu am scris atunci când să împăcară turcii cu nimeții de pusără pace 25 de ani. Anii lui H(risto)s 1699. Atunci au făcut Aradul“[2]. Evenimentele se precipită și însemnările manuscrise, fără a schimba imaginea „neamțului“ ca putere europeană în expansiune, le înregistrează, de astă dată mai aproape, în părțile Dobrei: „Anu(l) 1716, m(e)s(e)ț(a) iul(ie) 12 zile și iar într-această vreme iar să tulbur(ă) pacea întră nemți și întră turci și trecu Ober căpitanu(l) prin Vad, peste hotar, cu cătanele și au bătut nemți(i) pe turci și au descălecat nemți(i) pe turci și au descălecat nemți(i) subt Timișoara, prin Tighenus. Pis-az pop(a) Iosif ot Dobra“[3]. Ulterior, dintr-o perspectivă istorică îndelungată, Ilia Călțun din Pârvova, fost subofițer de grăniceri, fixează reperele unei cronologii istorice locale începând cu anul asediului Vienei ca punct inițial al unor evenimente ce au redimensionat și au restructurat politic sud-estul european: „În anu(l) 1683 au tunat turcii în Beci. În a(nul) 1717 au luat neamțu(l) Temișvara de la Turci. În anu(l) 1736 au fost a 2-a răzmeriță cu Turcu. 1739 au luvat turcii Belgradu(l) de la Nemți“[4]. Toate acestea le scria în 1793.

https://biblioteca-digitala.ro

Vorbind când despre „neamţ“, când despre „craiul nemţesc“, când despre „împărăţia nemţească“, însemnările conservă accepţia unui termen colectiv care nu desemna însă populaţia germană din Banat ci autoritatea, stăpânirea, administraţia, pur şi simplu statul! Toate acestea la un loc şi fiecare în parte! Însemnările sesizează o disociere românească de evenimentele politice zonale dar această atitudine va cunoaşte modificări mai ales sub impresia propagandei oficiale care dorea o implicare mai mare a populaţiei (evident de partea puterii) dar şi pe măsură ce românii pătrundeau în structurile etatiste sau ataşate acestora (armată, justiţie, administraţie, învăţământ, etc.). În vremea războiului cu turcii din 1788—1792, se pot constata ambele atitudini. Pentru Zaharia Tătucu din Iablaniţa, războiul acela era al lui „Iosif al doilea craiul nemţesc“ care „s-au început la acest an, 1788 (...) să se bată cu turcii şi au ajuns unii din oameni a muri de foame, de scumpete...“[5]. Pentru Ioan Rădoi din Bogâltin, cumpărarea unei cărţi — eveniment remarcabil în viaţa satului — s-a petrecut în „răzmeriţa neamţului cu turcu(l)“[6] şi o cronologie, tot a sa, a războiului, repetă aceiaşi reţinere, aceiaşi neimplicare, aceiaşi asistare a istoriei ca şi însemnările din vremea cuceririi Banatului. Era un clişeu extrem de rezistent şi nu suferise modificări: „La anu(l) 1783 au avut răzmeriţă neamţu(l) cu turcu(l). La anu(l) 1791 au pus pace, la anu(l) 1792 au do aşăzat hotarul“[7]. La Ilia Călţun relatarea aceloraşi întâmplări prilejuieşte o atitudine oscilantă: „La anul 1788 s-au început răzmeriţa cu turcu(l) şi au luat, împărăţia nemţească, Ţara Românească, Craina până la Timoc şi iar le-a dat de bună voie napoi turcului şi au rămas la împărăţia noastră numai Orşova Bătrână şi au ţinut răzmeriţa până la 1790 şi s-au mântuit! Pârvova. Ilia Călţun“[8]. În schimb o lungă însemnare de la Valea Bolvaşniţa are un punct de vedere total schimbat. Autorul ei exprimă o atitudine asociativă. Războiul nu-l mai poartă „neamţul“ ci „ai noştrii“: „Să să ştie când şi în ce an au venit turcii pe la noi şi au ajuns până la Sacu aproape de Lugoj în anu(l) 1788 în luna lui august în 8 zile când au tunat turcii în Jupalnic şi au fost răzmeriţă foarte ră cât nu-au mai fost nici n-a mai fi până la sfârşitul lumii aceştia. Şi s-au robit mulţi oameni şi dobitoace. Şi mulţi au scăpat dar mulţi s-au şi prăpădit. Mai apoi să să ştie că peste 2 luni iarăşi s-au prăpădit mulţi din turci, fără număr, şi s-au robit! Şi ai noştri(i) au luat Ţara Bosnii, Ţara Bulgărească, Ţara Rumânească şi Ţara Moldovei şi Craina peste Dunăre (...) în anu(l) 1791 şi cu voia lui Dumnezeu şi mai departe va să miargă să dobândească şi cetatea Ţarigradului. Scris-am eu, preotul Lazăr Şuvegău, paroh, în luna lui iunie 8, 1791“[9]. Este de domeniul evidenţei asemănarea în ton şi terminologie între această însemnare şi circularele oficiale despre evenimentele respective care veneau la preoţi pentru a fi citite oamenilor. Identificarea cu punctul de vedere oficial are o determinare şi în profundele sentimente antiotomane ale populaţiei, puternic motivate istoric, pe care autorităţile s-au străduit să le folosească. Oricum, la Şuvegău acea veche neutralitate s-a pierdut. În conflictul desfăşurat în spaţiul Banatului el se simte implicat direct, are o cauză proprie, creştinească, care-l plasează într-o anume tabără. Explicit!

O avalanşă de însemnări o prilejuiesc războaiele cu Franţa din vremea revoluţiei şi a imperiului. Foarte activ se dovedeşte Ilia Călţun. Momentul istoric este însă schimbat în raport cu situaţia precedentă şi

https://biblioteca-digitala.ro

„scriitorul" mai matur. Pe de o parte sentimentul național românesc cunoștea cristalizări (și astfel de stări se definesc întotdeauna prin disociere) iar pe de altă parte autoritatea ce părea de neclintit, eternă, are dificultăți. Este o vreme în care „neamțul" înțeles, așa cum am arătat deja, ca putere europeană, nu se mai poate descurca singur! În această situație îi solicită pe români. Ca ajutor! Nu poate scăpa schimbarea de atitudine, de perspectivă pe care Ilie Călțun se străduiește, nu o dată, să o scoată în evidență: „În anu(l) 1791 s-au început bătaia cu franțuzu(l) și au fost români(i) din Banat, 5 000 de oameni ajutori la nemți, pe zilele împăratului Franciscus al II-lea (...) căci români(i) noștri(i) au perit în acea răzmeriță a Franței! Scris în Pârvova (la) 2 mai 1801"[10]. Însemnarea citată consideră deci prezența pe front a românilor ca un moment de glorie militară sugerând însă și o reevaluare a condiției lor în funcție de aportul ce-l aduceau în rezolvarea marilor probleme ale împărăției. Mișcarea petiționară românească deja declanșată la acea dată o va face, dar nu aluziv ci explicit[11]. Cele notate de Călțun sesizează profunzimea socială la care ajunsese acest crez. Însemnarea sa nu se făcea într-un oraș, într-un centru cultural sau politic ci într-un cătun! Ideea era de altfel sugerată și de circularele bisericești care cereau bănățenilor ajutor pentru împărat în soldați și în bani sau materiale[12].

Lupta politică românească la 1848 modifică iarăși lucrurile. Românii, cei din regiunea militarizată, sunt încă o dată alături de „neamț". Grănicerii se dovedesc fideli „împărăției" luptând viteșește pe toate fronturile. Pentru ei vrăjmașul era ungurul care atenta la libertatea ținutului grăniceresc și la condiția deosebită a locuitorilor români. În această viziune împăratul era un garant al situației lor iar ungurul un „rebel". Nu mai era deci vorba de o problemă strictă a „neamțului", a „craiului nemțesc" ci și de una proprie. Nu era deci vreme de expectativă sau ezitare ci de acțiune. Românii au răspuns chemării „nemțești" fiindcă ea recunoștea identitatea românească. Însemnările arată clar acest lucru. Astfel a fost interpretată în satele confiniare acordarea, pentru regimentul de graniță, în chiar denumirea sa oficială a atributului „românesc": „Cade a să ști că în anul 1848 au fost multă bătaie cu Italia și cu ungurii. În luna noiemvrie, în 27 au venit de la înaltul Krigs(rat) ca nouă, românilor, mai mult să nu ne numim așa, ci *Romani* (sublinierea noastră, V.L.) adecă cum au fost la vremea bătrâneții"[13]. „Neamțul" nu nega deci astfel de lucruri ci le respecta și le punea chiar în evidență. Comparația cu atitudinea „ungurului" poate motiva odată în plus atitudinea românilor. Ceea ce Călțun notase în vremea războaielor napoleoniene la modul aluziv, în 1848 se rostea pe șleau! De altminteri acele războaie cu Franța au determinat contactul direct al grănicerilor români din Banat, mii de oameni, cu spațiul german propriu-zis, istoric. Ei au luptat în Tirol, în Bavaria, pe malurile lacului Bode, pe Rhin, pe Dunăre, în Austria. Însemnările celor ce s-au întors pe cărțile din biserici (și care deci erau la dispoziția tuturor) evocă locuri, regiuni și localități germane, reconstituie pentru cei rămași acasă, geografia unui spațiu care ținea de spiritualitatea, de civilizația germană. De pildă: „1805, avgust l-iu iară plecară 3 batalioane întregi, la vreo 4 000 (de) feciori și ajunsără toamna, cu ploi grele, până în Țara Baerului. Atunci franțuzii luară Ulmul, în 3 octomvrie. Franțuzii, în 30 octomvrie luară Beciul și Brin. La 1 Ia-

https://biblioteca-digitala.ro

nuar(ie) 1806 s.n. făcură pace, (la) 13 fevr(uarie) 1806 veniră batalioanele acasă. Apoi 3 batalioane a(le) noastre din Baer începură a fugi prin Săltzburg în Staermarc, apoi de la Edenburg, toţ cu iarnă grea, plecară prin Ţara Ungurească în Sebeş, la Stab, în 10 fevr(uarie) 1806, acasă. Mulţi de ger s-au prăpădit"[14]. Exemple de acest fel se mai pot încă cita!

Această informaţie dobândită printr-un contact nemijlocit se întregea cu cea obţinută prin lecturi. Cunoaşterea limbii germane devenise, pentru românii din Banat, un lucru comun. Era învăţată în şcoli ca limbă de studiu dar şi ca limbă străină. Cei care aspirau la demnitatea de subofiţeri sau ofiţeri studiau în şcolile triviale sau regimentare unde totul se preda în această limbă. Ea avea un prestigiu nu doar din considerente legate de aspiraţia la demnităţi şi funcţii administrative, de comerţ şi industrie ci şi din considerente spirituale. În orice caz ea a deschis posibilitatea informării mai prompte şi mai exacte asupra evenimentelor continentale, deschidea accesul spre o mare cultură. Imaginea „neamţului" ca vorbitor al unei limbi de prestigiu şi purtător al unei civilizaţii occidentale a avut mult de câştigat pe măsură ce românii o învăţau şi o vorbeau. Este un capitol, în istoria noastră, încă nestudiat cu atenţie dar a cărei consecinţă sunt şi astăzi vizibile[15]. Prestigiul ei este poate cel mai bine pus în evidenţă de însemnările făcute în sate româneşti, de români, pe cărţi româneşti. Erau motivate din dorinţa, omenească, de a pune în evidenţă elevaţia. Altminteri ce rost ar fi avut? Vom cita, cu titlu de exemplu, doar câteva cazuri din cele care ne stau la îndemână:

— „Gekauft von die Wittwe Baiasu mit 3 f. 30 m. den 30-ten August (1)824. Dragalina"[16].

— „Dieses Buch gehöret den Kiril Petrowitsch Absolwürter Cliricus und Sistematisches Scullehrer dem Walachische Jugend aus Klein St. Niklaus den 17-ten Juni 1825"[17].

— „Mihail Gurgu Hautbois gebürtig von Illowa, 1828"[18].

— „Den 4-ten Februar 1790 in ein Donnerstag bin ich mit der Jelle na Costich von Werschets durch den H. Pfarrer Nicolitza vereheligt werden. Grivey"[19].

— „Allexander Negrey den 4-ten August (1)835 um 2 Uhr nach Mitternacht geboren Mitwoch Donnerstag getauft durch Sofia Wasilievich geistlicher Andreyevich. Hebaner Brater, Son(n)tag . . . "[20].

Desigur, percepţia generică a „neamţului" ca autoritate nu a fost şi nu putea fi singura în condiţia în care în Banat se convieţuia, Relaţiile între oamenii obişnuiţi, de o parte şi alta, supuşi deopotrivă unei autorităţi, au impus şi ele propria lor imagine. Ni se pare semnificativ în acest sens un fragment dintr-o scrisoare trimisă acasă de subofiţerul Gheorghe Uscatu aflat în 1848 în asediul Veneţiei. El afirmă că slujba era peste măsură de grea dar că are totuşi noroc: „Însă nu sânt vrednic de a mulţumi celui ceresc Domn, de sănătate şi de bunătăţile domnului căpitan Woyman că, ca, când nici nu sânt înstrinat. Ce folos de Iancu că e cu feciorii lui, adecă cu săteni? Din zi în zi îşi roagă moartea de răul căpitanului"[21]. Este adevărat, la Veneţia, şi plutonierul român şi căpitanul neamţ erau la fel de străini.

În această relaţie directă, umană, „neamţul" îşi pierde atributul autoritar şi colectivist. El redevine individ, o ipostază diferită deci. El

https://biblioteca-digitala.ro

participă la viața societății, are importante contribuții în fapte memorabile, altele decât războaiele și confruntările. Este prezent chiar în viața comuntăților românești. Fixarea imaginii „neamțului" în ipostaza de constructor datează, în însemnări de la începutul veacului al XIX-lea. Prima se referă la construcția Băilor Herculane. Ea conservă o stare de nemulțumire față de munca grea și slab retribuită dar menționează totuși prezența unui „maistor" german, de fapt un vienez. Fundamentală ni se pare menționarea lui la *edificare*, la *construcție* prin care s-au săvârșit lucruri durabile și frumoase. Oricum ar fi, este menționată colaborarea: „De la 1810 au început a lucra la Băni de s-au făcut casăle cele mari și frumoasă tot prin mânile rumânilor, și zidari și bărdari și acestor ajutori! Fără numai căpetenie au fost lor un niamț, baumaistorul Vurț din Beci. Și slabă plată au aflat, numai dă silă au trăbuit să lucreze precum și lemn, piatră, cărămidă, var, tot Rumânii au adus cu vitele sale . . . "[22].

Descărcată de orice tensiune apare situația de la Rudăria unde construcția bisericii românești ortodoxe, s-a făcut apelând la priceperea unor meșteri nemți. Însemnarea cu pricina semnalizează deci depășirea unor clișee care vedeau în „neamț" nu numai un străin ci și un om de altă credință. Ipostaza de constructor în care este acum perceput și el, se consolidează: „În 1802 m-am pogodit — scrie preotul din satul acela — cu mauer maistor Lorenț Levoald din Orșova, cu 32 000 fl. În 1802—1817 septemvrie s-a sfințit locul bisăricii de episcopul Iosif de Șacabent al Vârșețului. În 1805, septemvrie 21, se începu a se zidi. Și se zidi în acel an fundamentul până în fața pământului. În 1806 se zidi până la ferestre. În 1807 se zidiră obada, ostrăcu, (de) un neamț din Boșneac, anume Funke. Apoi nu se lucră 12 ani! (În) 1819 (se) făcu zimții și (ceva) din turn. Apoi maistorul se bolnăvi și muri. (În) 1821 pogodii pe Ianăși Suh ce zidi turnul și bolțile toate. Iarna chemai un țimerman, Ludire. Puse turnul de lemn jos, dar și un tișler, Ianăși Hube. Făcu ușile și ferestrele și ridicară turnul în 26 septemvrie, la mutarea Sf. Ioan Botezătorul ridicarăm sf(ânta) cruce. (În) 1822, iulie 12, sf(inții) mucenici Precul și Ilarie s-au sfințit de (către) răpisatul domn prezviter Nicolae Stoica de Hațeg din Mehadia și am început a sluji în trânsa"[23].

De altminteri, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, germanul devine, în conștiința populară românească din aceste părți ofertantul unui model economic valabil. Acesta este sensul, cred, al reacției pe care o are un țăran din satul Petrilova de lângă Oravița după ce, cu ocazia unei călătorii la Biserica Albă, a văzut eficența gospodăriei nemțești. Mărturisirea o făcea, peste mulți ani, fiul său, Petre Nemoianu: „Progresul de la oraș i-a deschis un nou orizont, i-a desemnat un nou ideal de viață. În curând de la vagi suspinse a trecut la fapte și schimbările în familia și gospodăria noastră se țineau lanț. Tatăl meu s-a aruncat cu atâta pasiune în brațele acestui ideal încât nu-l mai interesa nimic din ceea ce se petrecea în sat. Muncea și alerga cu atâta zor încât nu mai ajungea să stea de vorbă cu nimeni. La întrebările celorlalți plugari: „Ce faci uică Costo?, el răspundea scurt și sugestiv: „vreau să-mi fac rânduială ca la neamț . . . "[24].

Sensul ultim, fundamental, al unor relații fie cât de complexe îl dădeau așadar, și l-au dat, oamenii simpli, oamenii obișnuiți.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

* Varianta în limba germană a acestui studiu a fost publicată sub titlul *Die Vorstellung des „Neamţ" (des Deutschen) in Aufzeichnungen auf alten rumänischen Büchern in Banat*, în „Heimatheffte der Banater Berglanddeutschen" (seria „Geschichte"), Reşiţa, nr. 12/1993, p. 3—6.

1 Al. Duţu, *Călătorii, imagini, constante*, Bucureşti, 1985, p. 103.

2 Însemnare pe Manuscrisul nr. 4.151 de la Biblioteca Academiei Române.

3 Însemnare pe *Chiriacodromion*, Alba-Iulia, 1699, exemplarul de la Căprioara, jud. Arad.

4 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul din parohia Lăpuşnicel, jud. Caraş-Severin.

5 Însemnare pe un manuscris aflat odinioară în colecţia lui D. Cioloca din Caransebeş, azi pierdut. *Apud* D. Cioloca, *Din cele trecute veacuri*, în „Foaia Diecezană", Caransebeş, nr. 8/1945.

6 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1768, exemplarul din parohia Bogâltin, jud. Caraş-Severin.

7 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, exemplarul din parohia Bogâltin, jud. Caraş-Severin.

8 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul din parohia Pârvova, jud. Caraş-Severin.

9 Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1747, exemplar din colecţia Iulian Cojocaru din Reşiţa. Provine din satul Valea Bolvaşniţa.

10 Însemnarea am reprodus-o după o fotocopie după o filă din *Biblia*, Blaj, 1795, exemplarul din colecţia N. Cornean din Caransebeş. Fotocopia a fost făcută de colegul nostru O. Bozu.

11 L. Gyémánt, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între anii 1790 şi 1848*, Bucureşti, 1986, p. 122.

12 Protocolul de circulare al parohiei ortodoxe române Socolari, jud. Caraş-Severin. Circulara din 23 mai 1800.

13 Însemnare pe *Cazanie*, Bucureşti, 1768. Provine din parohia Lăpuşnicel dar acum se păstrează în Biblioteca Mitropoliei Banatului din Timişoara, nr. inv. 19.768. *Cf.*, I. B. Mureşianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timişoara, 1985, p. 202.

14 Însemnarea pe *Apostol*, Bucureşti, 1784, exemplarul din parohia Mehadia care acum se păstrează la Biblioteca Mitropoliei Banatului, nr. inv. 19.960, *Cf.*, C. Buracu, *Muzeul General Nicolae Cena din Băile Herculane şi Cronica Mehadiei*, Turnu-Severin, 1924, p. 49.

15 V. Leu, *Cartea şi lumea rurală în Banat (1700—1848)*, lucrare în manuscris.

16 Însemnare pe *Acatist*, Sibiu, 1807, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 30/1923.

17 Însemnarea pe *Ducere de mână către cinste*, Viena, 1777, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 52/1938.

18 Însemnare pe *Catithisis Mic*, Buda, 1825, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 176/1942.

19 Însemnare pe *Acatist*, Blaj, 1791, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 30/1923.

20 *Ibidem*.

21 Manuscrisul nr. 3.922 din Biblioteca Academiei Române, f. 15—16.

22 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul din parohia Pârvova acum la Biblioteca Mitropoliei Banatului, inv. 20.077.

23 Însemnare astăzi pierdută copiată totuşi de prof. V. Nemiş din Rudăria care ne-a pus-o la dispoziţie. O copie se află şi în „Chestionarul I. Miloia" de la „Muzeul Banatului".

24 P. Nemoianu, *Amintiri*, Lugoj, 1928, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro